

UDK 811.163.42'26"18/19":22

UDK 811.163.42'255:22

Izvorni znanstveni članak

Rukopis primljen 27. VI. 2006.

Prihvaćen za tisak 24. X. 2006.

Ivana Vrtič

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje

Trg Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb

ivrtic@ihjj.hr

HRVATSKE REDAKCIJE KARADŽIĆ-DANIČIĆEVA PRIJEVODA *SVETOGA PISMA*¹

U radu se opisuju dva najraširenija izdanja *Svetoga pisma* krajem XIX. i početkom XX. stoljeća u Hrvatskoj, dvije hrvatske redakcije Karadžić-Daničićeva prijevoda *Svetoga pisma*: Šulekova redakcija Karadžićeva prijevoda *Novoga zavjeta* i Daničićeva prijevoda *Psalama* (prvo izdanje 1877.) te Rešetarova redakcija cijeloga Karadžić-Daničićeva prijevoda *Svetoga pisma* (prvo izdanje 1895.); utvrđuje se njihovo mjesto u dugoj hrvatskoj svetopisamskoj prevodilačkoj tradiciji te njihov utjecaj na proces standardizacije hrvatskoga jezika.

1. Uvod

Crkva je tijekom povijesti imala važnu ulogu u jezičnim pitanjima pojedinih država i naroda, u procesu formiranja nacionalnog i kulturnog identiteta, odnosno u procesu formiranja pojedinih standardnih jezika.² Posebno su prijevodi biblijskih tekstova bili važni pri stvaranju mnogih novijih europskih standardnih jezika koji su se tim prijevodima mogli uključiti u nadetničku kulturnu zajednicu i postati prikladnima za osnovnu funkciju standardnih jezika (Katičić 1992:154). Za razliku od pravoslavnih zemalja u kojima je staroslavenski prijevod *Svetoga pisma* kočio razvoj i prodor narodnoga jezika u sva područja života, pa je *Sveto pismo* na narodnom jeziku tek u XIX. stoljeću (a negdje i

¹ Ovaj je rad dio buduće veće cjeline o štokavskim prijevodima *Svetoga pisma* te o njihovu utjecaju na proces standardizacije hrvatskoga jezika.

² Usp. o tome Fućak 1975., Lewaszkiewicz 1988. i Krasić 2004.

u XX., kao što je slučaj u Makedoniji) postalo pozitivan faktor u razvoju jedinoga standardnog jezika, na području rimske kulture, u protestantskim i katoličkim zemljama, *Sveto pismo* imalo je takav utjecaj već od XVI. stoljeća, pa i prije.³ Primjerice, od više normativnih autoriteta upravo je prijevod *Svetoga pisma* bio presudan za standardizaciju njemačkoga jezika. Uloga Lutherova prijevoda⁴ u procesu standardizacije njemačkoga jezika usporediva je s ulogom Montaigneovih *Eseja* u procesu standardizacije francuskoga jezika ili s ulogom prijevoda *Svetoga pisma* kralja Jakova I. na engleski jezik u procesu standardizacije engleskoga jezika.⁵ U Češkoj je takav utjecaj imala tzv. *Kralička Biblija* (1593.), koja je nekoliko stoljeća služila kao uzor češkim književnicima i kasnijim biblijskim prijevodima te i danas svjedoči o visokoj standardnosti i velikim umjetničkim mogućnostima češkoga jezika XVI. stoljeća (posebno Blahoslavov *Novi zavjet*). Štoviše, na njezinoj se jezičnoj osnovi konsolidira književnojezična norma od XIX. stoljeća nadalje (Sesar 1994:46). Oblikovanje pak poljskoga književnog jezika polovinom XVI. stoljeća u velikoj je mjeri bilo rezultat rada književnika na biblijskom tekstu. Posebno se ističe doprinos Murzynowskoga u normiranju poljskoga pravopisa. On je uz *Novi zavjet* (1551. – 1552.) tiskao pravopisni traktat koji je odražavao pravopisnu praksu najboljih krakovskih stamparija (Lewaszkiwicz 1988:209). Posebnu pak ulogu odigralo je *Sveto pismo* u povijesti lužičkih jezika (i gornjoluzičkog i donjoluzičkog) jer ni u jednom drugom slavenskom jeziku “nema toliko uzajamnih sprega između *Svetog pisma* i pravopisno-gramatičkih i leksikografskih radova (Lewaszkiwicz 1988:209).”

Naročit doprinos u promicanju hrvatskoga jezika dala je prije svega Katolička crkva tiskanjem liturgijskih (misali, brevijari, *Sveto pismo*, obrednici, lekcionari) i neliturgijskih djela (legende, životopisi, mirakuli, prikazanja, pjesmarice, katekizmi, oporuke, pravila raznih bratovština i redova i dr.) na narodnom jeziku. Međutim, Crkva nije uvijek podupirala tiskanje liturgijskih djela na narodnom jeziku. Budući da su prijevodi i čitanja bili “i mač i štit” u rukama raznih za Katoličku crkvu heretičkih učenja, osobito reformacije, ona će već od kraja XII. stoljeća zauzimati sve opreznije stajalište prema prijevodima na narodni jezik, pa čak ih i zabranjivati. Neki u tom gledištu Rima vide razlog kurijinu nedopuštanju da se tiska Kašićev prijevod *Svetoga pisma* na hrvatski

³ Usp. o tome Lewaszkiwicz 1988.

⁴ *Novi zavjet* tiskan je 1522., a prijevod cijeloga *Svetoga pisma* bio je dovršen do 1532.

⁵ Stupanjem na prijestolje 1603. kralj Jakov I. pristao je na novu reviziju prijevoda (poznata pod nazivom *King James' Bible*) zajedno sa šest skupina bibličara. Taj je prijevod uživao veliki ugled 350 godina. Kao glavni razlog tomu navode se ljepota i ritam jezika.

jezik.⁶ Da je Kašićev prijevod bio objavljen, zasigurno bi i hrvatskom jeziku jedan od normativnih autoriteta bio prijevod *Svetoga pisma*, a povijest standardnog jezika počela bi se računati vjerojatno prije polovine XVIII. stoljeća.⁷

Za razvoj pak srpskoga standardnog jezika presudnu je ulogu imala Srpska pravoslavna crkva koja je podržavala stanje kakvo je bilo i u ostalim pravoslavnim zemljama, a to je diglosija: kao liturgijski i književni jezik u upotrebi je onaj stariji, crkveni, a drugdje narodni (Arapović 2003:403–404). I to je stajalište crkvene hijerar-hije bilo razlogom zbog kojega su slavenski pravoslavni narodi (Srbi, Bugari, Makedonci, Rusi, Ukrajinci i Bjelorusi) bili među posljednjima u Europi koji su dobili cjelovit prijevod *Svetoga pisma* na narodnom jeziku i kojima je na-rodni jezik tako sporo prodirao u književnost.⁸ Srbi stoga sve do XIX. stoljeća nisu imali prijevod *Svetoga pisma* na svojem jeziku.

1. Karadžić-Daničićev prijevod *Svetoga pisma*

Prvo cjelovito izdanje *Svetoga pisma* na srpskom jeziku objavljeno je 1868. Ono stoji na početku razvoja novoga srpskoga književnog jezika: raširilo je pravopis, gramatičke norme i leksik koji su izgradili Karadžić i Daničić, jezik koji su kodificirali u svojim gramatikama i rječnicima, odnosno odigralo je važnu ulogu u pobjedi Karadžićeve misli.⁹ Karadžić-Daničićev prijevod bio je

⁶ Usp. o tome Arapović 2003:403. Detaljnije o tome v.: Golub, Ivan 2001. Tko je zaustavio tiskanje hrvatske Biblije Bartola Kašića. *Bogoslovska smotra*, 71/1, Zagreb, 153–170.; Golub, Ivan 2002. Sudbina Kašićeve Biblije. *Bartol Kašić i Biblija. Zbornik radova s predstavljajnja prvotiska Kašićeva hrvatskoga prijevoda Sv. pisma u Pagu 30. ožujka 2001.* Pag: Matica hrvatska Pag, 9–32.; Horvat, Vladimir 1999. *Bartol Kašić – otac hrvatskoga jezikoslovlja.* Biblioteka Croaticum 2. Zagreb: Hrvatski studiji, 153–239.

⁷ Međutim, Darija Gabrić-Bagarić dokazala je u radu *Kašićeva rukopisna Biblija i blago jezika slovinskoga Jakova Mikalje* (“Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje”, XXII, Zagreb, 37–49) da je Mikalja za svoj rječnik preuzimao leksik iz Kašićeva rukopisnog prijevoda *Svetoga pisma*, što potvrđuju leksemi koji se nakon Kašićeva prijevoda nalaze samo u Mikaljinu *Blagu*, a otamo su poslije prepisivani u druge rječnike. Stoga je, dakle, i Kašićev prijevod posredno potpomogao standardizaciju hrvatskoga jezika.

⁸ Na bugarskom je, npr., prvi *NZ* tiskan 1840., a cijelo *SP* 1864.; na ruskom *NZ* 1821., a cijelo *SP* 1876.; na ukrajinskom *NZ* 1880., a cijelo *SP* 1903.; na bjeloruskom *NZ* 1931., a cijelo *SP* 1973.; na makedonskom *NZ* 1967., a cijelo *SP* 1990. Iznimka je *Sveto pismo* prevedeno na rumunjski jezik koje je tiskano već 1688. Podaci prema Arapović 2003:404. S druge strane, Nijemci su svoj prvotisk *Svetoga pisma* dobili 1466., Talijani 1471., Česi 1488., Francuzi 1523., Poljaci 1561., Slovenci 1584., a Mađari 1590. Podaci prema Petrač 1994:185.

⁹ O Karadžić-Daničićevu prijevodu *Svetoga pisma* opširno je pisao Peter Kuzmič. V. Kuzmič 1983. Karadžić je preveo *Novi zavjet*, a Daničić *Stari zavjet* (osim deuterokanonskih knjiga). Sve do XIX. stoljeća Srbi nisu imali prijevod *Svetoga pisma* na svojem jeziku. Stojkovićev

raširen u XIX. pa i u XX. stoljeću i u Hrvatskoj koja je imala bogatu (katoličku i nešto protestantsku) tradiciju prevođenja dijelova ili cijeloga *Svetog pisma*.¹⁰ Objavilo ga je i raspačavalo Britansko i inozemno biblijsko društvo,¹¹ koje je poslije izdalo i Šulekovu i Rešetarovu redakciju toga prijevoda. Pravoslavna ga crkva nikada nije službeno odobrila, kao što ni njegove hrvatske redakcije (Šulekovu i Rešetarovu) nije odobrila Katolička crkva. Tri su razloga zašto protestantski prijevodi, a takav je i Karadžić-Daničićev, nisu mogli biti odobreni: 1. nisu uključivali deuterokanonske knjige *Staroga zavjeta*,¹² 2. nisu bili popraćeni komentarima i 3. nisu prolazili službenu crkvenu reviziju. No kako je cilj Društva bio da u što većem broju i što je moguće jeftinije širi prijevode *Svetoga pisma* na narodne jezike, njegovi su prijevodi ipak nalazili put do svojih čitatelja te posredno ili neposredno utjecali na razvoj pojedinoga (standardnog) jezika, na izbor određenoga dijalekta, na učvršćivanje određene gramatičke norme, pravopisa i sl.

Kada je Društvo 1868. objavilo Karadžić-Daničićev prijevod *Svetoga pisma* na ćirilici, namijenjen Srbima, i na latinici, namijenjen Hrvatima,¹³ bila

prijevod *Novog zavjeta* objavljen je 1824., a Karadžićev prijevod *Novoga zavjeta* tek 1847. iako je načinjen već 1820.; od 1864. do 1868. izdavani su dijelovi *Staroga zavjeta* u prijevodu Đure Daničića.

¹⁰ Prijevodi dijelova ili cijeloga *Svetog pisma* na hrvatski jezik najčešće se dijele u nekoliko skupina, od najstarijih prema najmlađima: prijevodi lekcionara i evanđelistara (o tome je detaljno pisao Fućak, v. Fućak 1975.), oficiji sa psaltirima; pjesničke parafraze psalama; protestantski prijevodi *Svetog pisma* u doba reformacije (Konzul Istranin, Dalmatin, Juričić, Cvečić); prijevodi dijelova ili cijeloga *Svetog pisma* ostali u rukopisu (navedimo tek štokavske prijevode: Kašić, Rosa, Jurjetinović i Ivakić, *Poljička Biblija*) te noviji tiskani prijevodi dijelova ili cijeloga *Svetog pisma* (Katančićev i Škarićev prijevod). Usp. o tome Štefanić 1941:490–494.

¹¹ The British and Foreign Bible Society biblijsko je društvo (ujedno i najveće i najznačajnije od svih biblijskih društava) osnovano 1807. u Londonu. Biblijska su društva dobrovoljna udruženja u koja su uključene različite kršćanske denominacije, organizirane na lokalnom, najčešće nacionalnom, a katkad i međunarodnom planu. Plan djelovanja biblijskih društava uglavnom je četverostruk: 1. prevođenje i revizija biblijskih tekstova; 2. tiskanje; 3. distribucija; 4. animacija upotrebe *Biblije*. Opširnije o biblijskim društvima v. Kuzmić 1983. Godine 1947. sva su nacionalna interkonfesionalna biblijska društva ujedinjena u Sjedinjena biblijska društva (United Bible Societies) sa sjedištem u Readingu u Engleskoj.

¹² Deuterokanonske knjige starozavjetni su spisi koje Židovi i protestanti ne priznaju kantskima te ih nazivaju apokrifima (*Prva i Druga knjiga o Makabejcima*, *Judita*, *Tobija*, *Knjiga Mudrosti*, *Baruh*, *Knjiga Sirahova*, dijelovi *Estere* i *Daniela*). Bile su uvrštene u *Septuagintu*, ali ih nije priznao židovski kanon proglašen u Jamniji (90.). Katolička je crkva na Tridentskom koncilu definirala kanon biblijskih knjiga u koji je uvrstila i spomenute knjige.

¹³ Na temelju Daničićeve izjave da za Hrvate nije potrebno mijenjati prijevod, osim možda vlastitih imena koja su kod katolika djelomično drukčija, a i to je poslije odbacio, Društvo je tiskalo Karadžić-Daničićev prijevod na latinici za Hrvate. Drugo izdanje na latinici izišlo je 1874. Prije toga 1864. i 1866. izišao je prijevod Karadžićeva *Novog zavjeta* na latinici, te 1867. neki dijelovi Daničićeva prijevoda *Starog zavjeta*. Usp. o tome Kuzmić 1983:180–185.

je to novost kako za srpsko tako i za hrvatsko čitateljstvo, jer je riječ o izdanju koje se svojim ijekavskim govorom i načinom prevođenja razlikovalo od dotadašnjih objavljenih cjelovitih štokavskih ikavskih prijevoda, odnosno od Katančićeva (objavljenog 1831.) i Škarićeva prijevoda (objavljenog 1858. – 1861.), koji su pak pridonijeli prestižu štokavštine. Međutim, latinica u Hrvatskoj nije bila dovoljno jamstvo da će prijevod biti prihvaćen, što se ubrzo i pokazalo. Agenti Društva koji su raspačavali Karadžić-Daničićev, odnosno srpski prijevod *Svetoga pisma* u Hrvatskoj u svojim su izvještajima bilježili kako narod u Hrvatskoj taj prijevod “sve više odbija” te su zaključili da su moguća dva rješenja: ili prilagoditi tekst izdanja hrvatskom pravopisu (sic!), iako se znalo da pitanje hrvatskoga pravopisa još nije bilo konačno riješeno, ili prekinuti rad Društva u Hrvatskoj (Kuzmič 1983:185). Šulekova i Rešetarova redakcija bile su odgovor Biblijskog društva i hrvatskih jezikoslovaca na zahtjeve hrvatskoga čitateljstva, odnosno na neprihvatanje srpskoga prijevoda objavljenog latinicom. Put do kroatizacije Karadžić-Daničićeva *Svetog pisma* također pokazuje kako je Društvo (preko Kopitara koji traži prijevod za 800.000 Hrvata katolika, zatim Karadžića koji smatra da nisu potrebne velike izmjene za “katoličke Srbe”, Daničića koji naglašava da se ništa ne treba mijenjati te konačno Šuleka koji drži da je Karadžić-Daničićev tekst potrebno transliterirati i gramatički izmijeniti)¹⁴ polako uvidalo etnički i jezični identitet Hrvata. Rezultat je toga i nova terminologija u dokumentaciji Društva od 1863.: “Croatia”, “Croats”, “Croatian language”, te od 1868. “Croatian Version” (Kuzmič 1983:177).

3. Šulekova redakcija *Novoga zavjeta* i *Psalama*

Šulekova redakcija Karadžićeva prijevoda *Novoga zavjeta* i Daničićeva prijevoda *Psalama* prvi je put objavljena 1877. u Budimpešti.¹⁵ Za razliku od Kašićeva, Katančićeva i Škarićeva prijevoda koji su rađeni, a Katančićev i Škarićev i tiskani, pod okriljem Rima, odnosno Katoličke crkve, Šulekovu je redakciju (a poslije i Rešetarovu) objavilo već spomenuto Britansko i inozemno biblijsko društvo kao odgovor na neprihvatanje latiničnoga srpskoga Karadžić-Daničićeva prijevoda u Hrvatskoj. Malo je poznato da je ovo Šulekovo djelo bilo rašireno u Hrvatskoj (prije svega središnjoj) te da je zauzelo mjesto na kojem se nisu uspjeli zadržati ni Katančić ni Škarić, stoga nikako nije marginalno u povijesti hrvatskoga (standardnog) jezika, i to iz nekoliko razloga:

¹⁴ Usp. o tome Kuzmič 1983:172–177.

¹⁵ Više o okolnostima nastanka Šulekove redakcije v. Kuzmič 1983:185–193.

1. Šulekova redakcija afirmira odluke pravopisne komisije iz 1877., odnosno sudjeluje u pravopisno-jezičnoj afirmaciji zagrebačke filološke škole (Vince 2002:622–625). Kada je 1877. objavljena Šulekova redakcija, na hrvatskoj jezikoslovnoj sceni još je uvijek glavnu riječ vodila, iako zapravo već na odlasku, zagrebačka filološka škola (što potvrđuju, na primjer, Veberova *Slovnica hrvatska* iz 1876. te odluke pravopisne komisije iz 1877.), ali su sve prisutniji i hrvatski vukovci (što potvrđuje i Ivekovićev prijevod lekcionara *Čitanja i evanđelja* iz 1875.,¹⁶ već 1879. pojavit će se Divkovićevo *Oblici hrvatskoga jezika za srednje škole*, a 1880. pokrenut je Akademijin *Rječnik*). Budući da je Šulekova redakcija više puta izdavana i raspavačavana do kraja XIX. stoljeća, s njom su do kraja XIX. stoljeća raspavačavani i pravopis i gramatički oblici zagrebačke filološke škole, točnije Veberove *Slovnice* iz 1876. Naime, redakcija je pisana morfološkim pravopisom; digram *ie* nalazimo za dugi refleks jata (*zvezda, vrijeme, tielo*), a *je* za kratki refleks jata (*svjetlo, mjerom, čovječjega*); digram *dj* za fonem /ʒ/ nalazimo čak i u riječima stranoga podrijetla (*andjeo, evanđelje*), gdje Veber ostavlja *gj*; negacija i glagol pišu se sastavljeno; zarez nalazimo redovito ispred veznika *da*; od nastavačnih morfema spomenimo: G mn. na *-ah*, za dual *-uh* (*uz deset žicah, od valah morskih, iz rukuh*); D mn. na *-om, -im* i *-em* (*nedajte svetinje psom, kako je kazano starim, oprostit će se ljudem*); L mn. na *-ih* i *-ah* (*po svih plemenih, na zidinah*); I mn. na *-i, -ami, -imi* (*nad svimi bogovi, raztvaram suzami, kako više vami, učinit ću vas lovci ljudskimi*); zanaglasni akuzativ zamjenice *ona* glasi *ju*; u zamjениčkoj i pridjevskoj deklinaciji Karadžićeve nastavke *-ijeh* i *-jem* Šulek mijenja u *-ih* i *-im* (npr. *ro-gjenijeh > rodjenih; svojijem > svojim*) i dr.¹⁷ Tako se događa jedan paradoks: Karadžićev prijevod u Šulekovoј redakciji stoji u obrani pravopisa zagrebačke filološke škole¹⁸ (što će se promijeniti u Rešetarovoј redakciji, naravno u korist hrvatskih vukovaca), odnosno posljednje je značajnije sredstvo zadržavanja jezične koncepcije zagrebačke filološke škole (pogotovo morfološkog pravopisa i arhaičnih padežnih oblika u pluralu) 90-ih godina XIX. stoljeća, u doba kada je Veberova jezikoslovna djelatnost bila neznatna¹⁹ i kada jača jezična koncepcija hrvatskih vukovaca.

¹⁶ *Čitanja i evanđelja za sve nedjelje i praznike Gospodnje i za neke dane svetačke*. Preveo dr. Franjo Iveković. Brzotiskom dioničke tiskare. Zagreb, 1875.

¹⁷ Šulekovu redakciju, kao i Rešetarovu, usporedili smo s Karadžić-Daničićevim drugim izdanjem *Svetoga pisma* na latinici iz 1874. koje je identično prvom latiničkom izdanju iz 1868. Primjere smo uzimali iz *Matejeva evanđelja* te iz psalama 92–102.

¹⁸ Zato Daničić nije ni htio da njegovo ime stoji na Šulekovoј redakciji. Usp. o tome Kuzmič 1983:192.

¹⁹ Usp. o tome Jonke 1965:120–124.

Također treba napomenuti da je Šulek, osim što je Karadžićev prijevod *Novoga zavjeta* i Daničićev prijevod *Psalama* adaptirao prema uzusu zagrebačke filološke škole, odnosno poštujući pravila Veberove gramatike iz 1876., izvršio još neke izmjene. Naime, u vlastitim je imenicama novogrčki izgovor zamijenio latinskim (npr. *Avraam* > *Abraham*, *Avelj* > *Abel*, *Zorovavel* > *Zorobabel*, *Jovan* > *Ivan*, *Varava* > *Baraba*, *Ili* > *Eli*), što svjedoči o ukotvljenosti srpskog i hrvatskog jezika u dva različita povijesna kruga, grčkom i rimskom, odnosno o prilagodbi srpskoga Karadžić-Daničićeva prijevoda hrvatskomu katoličkomu kulturnom krugu. Zamijenio je i neke “zastarjele riječi” te “srpske idiome i provincijalizme”²⁰ zbog kojih je Karadžić-Daničićev prijevod u Hrvatskoj bio odbijen (npr. *trpeza* > *stol*, *groš* > *dinar*, *harač* > *porez*, *čaršija* > *trg*, *car* > *kralj*, *carstvo* > *kraljevstvo*, *finik* > *palma*, *sungjer* > *spužva*, *porodi aspidini* > *gujinje leglo*, *dockan* > *kasno*, *krst* > *križ*, *svještila* > *stienja*, *tašta* > *punica*, *očutjeti* > *umuknuti* i dr.) te rod nekim imenicama (*krđ* > *krdo*, *sjen* > *sjena*, *veče* > *večer*). Najbrojnije razlike između Šulekove redakcije i Karadžić-Daničićeva prijevoda pravopisne su i gramatičke, a zatim slijede leksičke i stilske (npr. red riječi). Zbog toga što je samo većinom mijenjao pravopis i gramatiku, a u zamjenjivanju riječi nije uvijek uspio pronaći pravu mjeru, Jagić je smatrao da se ovo izdanje ne može smatrati uzornim. Nazvao ga je “pozagrepčenim” izdanjem.²¹ Ispod površine krije se prije svega Karadžić-Daničićev prijevod, a to je i u skladu sa zahtjevima Društva koje je od Šuleka tražilo da prilagodi hrvatski prijevod obliku pravopisa koji se tada upotrebljavao u Hrvatskoj te otkloni “srpske idiome i provincijalizme koji su dovodili do predrasuda” (Kuzmič 1983:191).

2. Šulekova je redakcija najizdavanije djelo po uzusu zagrebačke filološke škole. Izdanja Šulekove redakcije pojavljuju se u XIX. stoljeću više puta. Jagić navodi ove godine izdanja: 1886., 1890., 1891., 1893., 1896., 1899. i 1901 (Jagić 1913:530–531). Kuzmič pak iscrpno navodi, prema zapisnicima Potkomiteta za inozemne poslove Društva, ove podatke o izdanjima Šulekove redakcije: 1885. – 5000 primjeraka, 1886. – 5000 primjeraka, 1888. – 5000 primjeraka u većem i 5000 primjeraka u manjem formatu, 1889. – 5000 primjeraka, 1890. – 5000 primjeraka, 1892. – 5000 primjeraka, 1895. – 5000 primjeraka (Kuzmič

²⁰ Kuzmič 1983:191. Valja upozoriti i na činjenicu da je Karadžić prevodeći *Novi zavjet* pojedine riječi preuzeo iz Stullija, odnosno iz hrvatske književnojezične baštine, koju je prešutio jer su mu protivnici iz Srpske pravoslavne crkve već prije predbacivali da hrvatskim jezikom, jezikom dalmatinskih i dubrovačkih knjiga želi pokatoličiti pravoslavce. Usp. o tome Grčević 1996.

²¹ “Bei einem so subjektiven Verfahren war es schwer die richtigen Grenzen zu finden, darum sind wirklich neben manchen vielleicht nicht zu mißbilligenden Änderungen im sprachlichen Ausdruck auch viele überflüssigen in den Text geraten, wobei selbst der Revisor nicht konsequent vorging, sondern neben seinem Ausdruck auch hie und da den Vukschen beibehielt. Aus diesen Gründen kann diese Ausgabe nicht als mustergiltig bezeichnet werden” (Jagić 1913:531).

1983:193). Kad se zbroje izdanja prema ovim podacima (koji vjerojatno nisu potpuni; mi se, na primjer, služimo izdanjem iz 1881.)²² i kad se uzme u obzir činjenica da je Britansko i inozemno biblijsko društvo ponavljalo izdanja prema potrebi, izlazi da je Šulekova redakcija najizdavanije djelo po uzusu zagrebačke filološke škole. Ona je vjerojatno i najčitanije djelo po uzusu te škole, odnosno najbolji, iako zakasnijeli, instrument širenja njezinih jezičnih pogleda.²³

3. Šulekova je redakcija pomogla u konačnom učvršćivanju hrvatskoga standarda na novoštokavskoj ijekavskoj osnovici. Naime, novoštokavski ijekavski govor ono je po čemu je Karadžić-Daničićev prijevod bio novost za Srbe;²⁴ ali po tome je i Šulekova redakcija bila novost za Hrvate, jer je Kašićev prijevod ostao u rukopisu. Šulekova redakcija tako posredno stavlja i Karadžić–Daničićev prijevod u hrvatsku svetopisamsku prevodilačku tradiciju i u povijest hrvatskoga jezika. Međutim, dok Karadžić-Daničićev prijevod stoji na početku razvoja srpskoga standarda, latinički Karadžić-Daničićev prijevod i Šulekova redakcija toga prijevoda ulaze u hrvatsku kulturu kada je štokavski književni standard već imao povijest dulju od stoljeća!²⁵ Osim novoštokavskoga ijekavskoga govora novost je i na prvi pogled “slobodan” prijevod u Šulekovo redakciji, odnosno u Karadžić-Daničićevu prijevodu, za razliku od, primjerice, Katančićeva “doslovna” prijevoda (iako je razlika nastala, kako je Katičić već upozorio, jer se Katančić doslovno drži Vulgate, a Karadžić mlađeg izdanka ćirilometodske tekstovne predaje) (Katičić 1972:7). Usto, redakcija nije bila opterećena stručnom teološkom redakturom, za razliku od iznimna Škarićeva pothvata u 12 knjiga.²⁶

²² Do prvog izdanja Šulekove redakcije iz 1877. nismo mogli doći (pretražili smo Slavištičku knjižnicu Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, Nacionalnu i sveučilišnu knjižnicu u Zagrebu, Knjižnicu HAZU, Knjižnicu franjevačkoga samostana u Samoboru te Knjižnicu Jurja Habdelića na Filozofsko-teološkom institutu Družbe Isusove u Zagrebu). U Knjižnici Jurja Habdelića našli smo, uz pomoć knjižničara, p. Karamana, izdanje iz 1881.

²³ Posebno pak treba proučiti u kojoj je mjeri bio u Hrvatskoj raširen Karadžićev prijevod *Novoga zavjeta*, Daničićev prijevod *Psaltira* ili pak prijevod cijeloga *Svetoga pisma* na latinici.

²⁴ Srbi dakle do XIX. stoljeća nemaju prijevod *Svetoga pisma* na svojem jeziku jer je Srpska pravoslavna crkva upotrebljavala samo staroslavenski prijevod te je prevođenje na narodni jezik smatrala nepotrebnim. Konzervativni književni krugovi suprotstavili su se svakom pokušaju da narodni jezik postane standardnim. Otuda i velik otpor Karadžićevu prijevodu koji se mogao ostvariti i biti tiskan samo u inozemstvu (i to kod nepravoslavaca).

²⁵ Usp. o tome Katičić 1971:36–37.

²⁶ Škarićev prijevod, prvi naš prijevod koji se osim na Vulgatin latinski prijevod oslanja i na izvornik, odnosno na tekstove na hebrejskom, aramejskom i grčkom jeziku, ima više od 6200 stranica jer sadrži i uvode u pojedine biblijske knjige te obilje bilježaka tiskanih ispod biblijskoga teksta (oko 1200 stranica biblijskog teksta, 5000 stranica komentara te 30-ak stranica predgovora i uvoda). Uz vrlo bogat teološki komentar, Škarić je svoj prijevod obogatio mnoštvom filoloških, povijesnih, arheoloških i zemljopisnih podataka.

4. Šulekova redakcija otvara drugi krug nekatoličkih izdanja biblijskih tekstova, odnosno protestantskih izdanja, jer je Britansko i inozemno biblijsko društvo u svojem osnutku, ustrojstvu i djelovanju u XIX. stoljeću bilo isključivo protestantsko (Kuzmič 1983:224). Šulekova je redakcija, dakle, prvo nekatoličko izdanje *Novoga zavjeta* i *Psalama* nakon protestantskih gibanja iz XVI. stoljeća, odnosno nakon *Prvog* i *Drugog dela Novoga Testamenta* Stjepana Konzula Istranina i Antona Dalmatina (glagoljicom u Tübingenu 1562., ponovno glagoljicom i ćirilicom 1563.) te Juričićeva i Cvečićeva *Staroga zavjeta* (tiskali su samo *Proroke*, i to latinicom 1564.).

5. Britansko i inozemno biblijsko društvo mijenja stav o “katoličkim Srbima” te uvodi novu terminologiju koja respektira zasebnost hrvatskoga naroda i jezika: “Croatia”, “Croats”, “Croatian language”, “Croat Bible”, “Croatian Version” (Kuzmič 1983:172–177). No oznaka “Croatian Version” u početku je zapravo značila ipak samo “vanjsku” prilagodbu (promjenu pravopisa) srpskoga prijevoda hrvatskomu (latiničkomu) katoličkomu kulturnom krugu, te je donekle podrazumijevala stav da hrvatski i srpski jezik nisu isti jezici koji se razlikuju samo u pismu. Naime, nakon Karadžića koji je smatrao da je za “katoličke Srbe” (odnosno Hrvate katolike u Banatu, Bačkoj, Srijemu, Slavoniji, Hrvatskoj, Dalmaciji, Boki kotorskoj te Bosni i Hercegovini) dovoljan njegov prijevod izdan latinicom (a slično je smatrao i Daničić te stoga nije ni želio da njegovo ime stoji na Šulekovoј redakciji),²⁷ Šulek je drugi čovjek koji izravno utječe na stav Društva o Hrvatima i hrvatskom jeziku, zbog čega je Društvo i uvelo novu terminologiju. Zanimljivo je da je Šulek, kako se navodi u dokumentima Društva, smatrao kako je hrvatski “skoro sasvim isti kao srpski”, osim u pismu (Kuzmič 1983:176–177). Bio je rezerviran prema nekim izrazima u Karadžićevu prijevodu te je smatrao da bi transliteracija u latiničko pismo s nekim gramatičkim izmjenama zadovoljila Hrvate. No, kako je već rečeno, latinica u Hrvatskoj nije bila dovoljno jamstvo da će prijevod biti prihvaćen. Društvo je polako, ali sve više uviđalo etnički, jezični i vjerski identitet Hrvata, što potvrđuju Šulekova, a poslije i Rešetarova redakcija.

4. Rešetarova redakcija cijeloga *Svetoga pisma*

Rešetarova redakcija (ili, kako na naslovnici stoji, “pregledano izdanje”) objavljena je prvi put 1895., također u Budimpešti. Neki Šulekovi propusti u biblijskim imenima i liturgijskoj terminologiji, koji su okarakterizirani kao “protestantski” (Šulek je bio protestant, a protestantskim se doživljavalo i Društvo), otpor katolika te daljnji razvoj hrvatskoga jezika potaknuli su Društvo da kra-

²⁷ Usp. o tome Kuzmič 1983:173.

jem XIX. stoljeća pokrene još jednu redakciju, i to cijeloga Karadžić-Daničićeva prijevoda *Svetoga pisma*, namijenjenu Hrvatima koju će ovaj put povjeriti vukovcu Rešetaru.²⁸ Rešetarova redakcija znači vraćanje na stanje prije Šulekove redakcije: pravopis i jezične osobine zagrebačke filološke škole neće se zadržati, što je potpuno u skladu s događajima na hrvatskoj jezičnoj sceni (s pobjedom hrvatskih vukovaca), ali i na političkoj sceni (Društvo je bilo informirano da je “vlast u Hrvatskoj pa i Bosni sada naklonjena Daničićevu stilu i pravopisu”) (Kuzmič 1983:194). Njome Rešetar učvršćuje fonološki pravopis, pisanje *ije* na mjestu dugoga *jata* umjesto dotadašnjeg *ie*, prefiks *ne-* u zamjeničkim riječima (*neki od književnika*), što je već i Šulek bio preuzeo od Karadžića i Daničića. Rešetar će izmijeniti samo imena u skladu s katoličkom tradicijom te nekoliko spornih riječi. Te sporne riječi, odnosno “Šulekovi propusti” jesu pravoslavni oblik *Gospod* umjesto katoličkoga *Gospodin* te *pasha* umjesto *vazam*. Postojale su i neke razlike u mišljenjima treba li uzeti oblik *Krst* ili *Krist* (Kuzmič 1983:287). Rešetar se odlučio za oblik *Krst* (*Isus Hrist* > *Isukrst*, *Hrist* > *Krst*, *Hristos* > *Krst*), kao i Šulek prije njega.²⁹ Leksemi *Gospodin*, *vazam* i *Krst* bili su u skladu s hrvatskom, katoličkom tradicijom te ih nalazimo, primjerice, kod Kašića, Katančića i Škarića. Osim tih dogovorenih izmjena Rešetar je učinio još neke koje su također bile u duhu katoličke liturgijske terminologije: *vaskrsenje* > *uskrsenje*, *krst* > *križ*, *amin* > *amen*, *Misir* > *Egipat*, *Jevreji* > *Židovi*. Većina razlika između Rešetarove redakcije i Karadžić-Daničićeva prijevoda odnosi se upravo na vlastita imena gdje je novogrčki izgovor zamijenjen latinskim, kao i kod Šuleka (npr. *Isak* > *Izak*, *Ovid* > *Obed*, *Vitlejem* > *Betlem*, *Simon* > *Šimun*, *Josija* > *Josip*, *Jovan* > *Ivan*, *Kirina* > *Cirena*). Novogrčki je izgovor zamijenjen i u nekim općim imenicama (*kedar* > *cedar*, *sadukeji* > *saduceji* i dr.). Nadalje, suglasnički skup *št* Rešetar je zamijenio suglasnikom *ć* u imenici *svećenik*. Fonem /*ʒ*/, koji je u Karadžić-Daničićevu prijevodu bilježen digramom *gj*, Rešetar bilježi digramom *dj* (a ne kako bismo očekivali monogramom *đ*, što je propisao Broz 1892. u svojem *Hrvatskom pravopi-*

²⁸ Detaljnije o okolnostima Rešetarova pokatoličenja Karadžić-Daničićeva prijevoda v. u Kuzmič 1983:193–195.

²⁹ Rešetar je za rješavanje problema *Krst/Krist* tražio Šulekovu pomoć. Naime, u Rešetarovoj ostavštini koja se čuva u Odsjeku za povijest hrvatske književnosti HAZU (Rešetar: Pisma. Br. 3288. Zagreb, 14/1, 1895.) pronašli smo Šulekovo pismo Rešetaru iz 1895. u kojem Šulek objašnjava svoje stajalište o oblicima *Krst* i *Krist*: “Što ja znam, kanonik Iveković počeo je prvi upotrebljavati rječ *Krist* mjesto *Krst*, a drugi naši bogoslovci povelu su se za njim. Osim toga, što vi nagadjate, mislim, da je glavni povod toj porabi što Kajkavci, kako sam s više strana čuo, perhoreciraju *Krst* mjesto *Kristuša*, pak da jim se priljube, prihvatite naši bogoslovci rječ *Krist*, valjda i prema češkomu *Kristus*. Da to ne valja, jer nije prema duhu jezika, potvrđuje najjasnije prijedavnik *kršćanski*, zajednički svim Hrvatima, a taj nas vodi korienu *Krst*, a ne *Krist*.”

su),³⁰ osim u riječima stranoga podrijetla gdje ga bilježi digramom *gj* (*angjeo*, *evangjelje*); dakle, digrame *dj* i *gj* upotrebljava onako kako je propisao Veber u svojoj *Slovnici hrvatskoj* 1876.³¹

Rešetarova redakcija zapravo je “pokatoličen” Karadžić-Daničićev prijevod, što je Društvo i tražilo, te predstavlja Rešetara vukovcem jer pokazuje da je prihvatio Karadžićevu inačicu folklorne novoštokavštine za književni jezik i kanon. Ona sudjeluje, uz Divkovićeve *Oblike hrvatskoga jezika za srednje škole* iz 1879. i *Sintaksu* iz 1881., Akademijin *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* pokrenut 1880. pod Daničićevim uredništvom te Brozov *Hrvatski pravopis* iz 1892., u učvršćivanju jezične koncepcije hrvatskih vukovaca. S obzirom na to da je bila više puta izdavana (pa čak i duboko u XX. stoljeću, na primjer 1976. i 1992.),³² pomogla je u konačnom učvršćivanju i ujednačavanju hrvatskoga standarda na osnovi štokavskoga narječja.

Zaključak

1. Karadžić-Daničićev prijevod *Svetoga pisma* – ponešto i u svojoj latiničkoj verziji, a prije svega u svoje dvije inačice, Šulekovoju “pozagrepcenoj” i Rešetarovoju “pokatoličenoj vukovskoj” redakciji, preko kojih se posredno nametnuo – bio je najrašireniji prijevod *Svetoga pisma* u Hrvatskoj u zadnja dva desetljeća XIX. i početkom XX. stoljeća.³³ Šulekova je redakcija u suton zagrebačke filološke škole zamijenjena Rešetarovom. Tako su i zagrebačka fi-

³⁰ Na fonološkim načelima zasnovan Brozov *Hrvatski pravopis* iz 1892. propisivao je Daničićev grafem *đ*, no Rešetar je u svojem članku o Brozovu pravopisu (*Hrvatski pravopis*, u “Archiv für Slavische Philologie”, 15, str. 398.) upravo grafem *đ* ocijenio najmanje potrebnim te nepraktičnim: “Wenn man also den Laut *đ* (*h*) eines einheitlichen Zeichens als würdig betrachtete, so hätte man auch die drei übrigen Zeichen [*ñ*, *š*, *]* mitannehmen müssen, nicht aber gerade dasjenige unter ihnen herausgreifen, welches am wenigsten nöthig und am meisten (das wird man erst in der Schule sehen!) unpraktisch ist!”

³¹ V. Veber 1876:21.

³² Nemamo točne podatke koliko je puta Rešetarova redakcija izišla u XIX. stoljeću, ali za sigurno znamo da je to bilo više puta i da je bila, prema izvještajima Britanskog i inozemnog biblijskog društva, koje je proučio Kuzmič, dobro prihvaćena. I u XX. stoljeću nalazimo nova izdanja Rešetarove redakcije; prepoznajemo ih tako što obično uz Daničićevo i Karadžićevo ime stoji oznaka “pregledano izdanje”, a to upućuje na Rešetarovu redakciju, što pak potvrđujemo usporedbom teksta s prvim izdanjem Rešetarove redakcije iz 1895. Tako 1992. Sjedinjena biblijska društva izdaju Rešetarovu redakciju kao “Croatian Bible” (!), iako je tada postojalo nekoliko novijih prijevoda dijelova ili cijeloga *Svetoga pisma* (primjerice: Zagoda, Sović, Šarić, Rupčić, Duda, Fućak, tzv. *Zagrebačka Biblija*).

³³ “Daničićeva je Biblija postala posve klasična knjiga i Društvo si može čestitati što ju je izdalo”, izjavio je Millard, agent BFBS-a u Beču, što je vjerojatno čuo od Rešetara. Usp. o tome Kuzmič 1983:194.

lološka škola i hrvatski vukovci imali još jedno sredstvo – *Sveto pismo* – kojim su također širili svoje jezične koncepcije. Obje su redakcije zauzele mjesto koje tada nisu mogli zauzeti ni Katančićev ni Škarićev prijevod. Zauzele su to mjesto, prije svega, iz dvaju razloga: 1. pojavile su se upravo u doba ujedinjavanja hrvatskoga standardnog jezika na osnovi štokavskog ijekavskog narječja, ali i u doba kada su također bile povoljne i sociopolitičke prilike i 2. raspačavalo ih je dobro organizirano Biblijsko društvo po cijeni koja je bila pristupačna mnogima.³⁴ Obje su redakcije, zahvaljujući autoritetu biblijskoga teksta, potpomogle učvršćivanju hrvatskoga standarda na novoštokavskoj ijekavskoj osnovici krajem XIX. stoljeća. U hrvatsku svetopisamsku prevodilačku tradiciju uključile su se između Katančićeva i Škarićeva prijevoda te prijevodâ s početka XX. stoljeća.

2. Kad govorimo o utjecaju Crkve na promicanje i razvoj hrvatskoga (standardnog) jezika, posebno o njezinu utjecaju preko prijevoda *Svetoga pisma*, onda pod pojmom *Crkva* mislimo, dakako, prije svega na Katoličku crkvu, odnosno na prijevode nastale pod njezinim okriljem, ali i na protestante koji su svoj prijevod *Novoga zavjeta* na hrvatski jezik objavili u doba reformacije glagoljicom (1562. – 1563.) i ćirilicom (1563.). Međutim, pokazuje se, kako smo vidjeli, da govor o prijevodu *Svetoga pisma* i njegovu utjecaju na proces standardizacije hrvatskoga jezika nužno treba podrazumijevati i izdanja izvan Katoličke crkve, odnosno izdanja Britanskog i inozemnog biblijskog društva, koje je krajem XIX. i tijekom XX. stoljeća izdavalo i raspačavalo Karadžić-Daničićev prijevod *Svetoga pisma*, tj. Šulekovu i Rešetarovu redakciju toga prijevoda.³⁵ Naravno, utjecaj je Društva preko prijevoda *Svetoga pisma* bio puno veći u pravoslavnim zemljama, posebice u XIX. stoljeću, a danas se, pogotovo nakon ujedinjenja svih biblijskih društava 1947. u krovnu udruhu Sjedinjena biblijska društva (United Bible Societies), utjecaj u tom smislu (izbor određenoga dijalekta, pravopisa, grafije) očituje svagdje po svijetu gdje se radi na prijevodima *Svetoga pisma*.³⁶

³⁴ Cijena je bila pristupačna i stoga što je cijelo *Sveto pismo* u Rešetarovoj redakciji izišlo u jednoj knjizi (isto su tako i u Šulekovoj redakciji u jednoj knjizi izišli *Novi zavjet* i *Psalmi*). I to je u neku ruku bila novost naspram šest knjiga Katančićeva prijevoda (zbog paralelnog teksta s latinskim) ili dvanaest knjiga Škarićeva prijevoda (zbog opsežnih komentara).

³⁵ Tako i kad je riječ o srpskom jeziku treba imati na umu da važnu ulogu u njegovu razvoju osim Srpske pravoslavne crkve ima i Britansko i inozemno biblijsko društvo.

³⁶ Naime, pojedine su knjige *Svetoga pisma* objavljene na više od 918 jezika, *Novi zavjet* na više od 928 jezika, a cjelovito *Sveto pismo* objavljeno je na više od 366 jezika. Kažemo “na više od” jer su navedene brojke vrijedile za razdoblje do 31. prosinca 1998. Podaci prema Arapović 2003:425. Danas u tom smislu veliku ulogu imaju međunarodna ustanova Summer Institute of Linguistics (SIL), sa sjedištem u Dallasu, koja je u 60-ak godina postojanja prevela *Novi zavjet* na 470 jezika Meksika, Srednje i Južne Amerike, Australije, Nove Gvineje, tihooceanskih

3. Svaki prijevod *Svetoga pisma* dokument je o mogućnostima pojedinoga standardnog jezika u određenom trenutku njegovog razvoja. Pojavljuje se u trenutku kada je jezik (i ne samo jezik nego, na primjer, i pravopis i grafija) toliko napredovao u odnosu na jezik (ili pravopis i grafiju) nekoga prethodnog izdanja da to izdanje više nije prikladno. Stoga *Sveto pismo* prevedeno djelomično ili u cijelosti na pojedini narodni jezik može postati instrument jezičnog planiranja,³⁷ ako jezično planiranje shvatimo u najširem smislu kao djelatnost kojoj je cilj usavršavanje i izgradnja jezika, odnosno isticanje jednog uzora nad drugim.³⁸ Autoritet *Svetoga pisma* može pomoći da društvo prihvati izabrani uzor za nacionalni jezik, odnosno da izabrani uzor izdigne iznad suparničkog uzora.³⁹ Dakle, osim politike, odnosno pojedine vlade koja provodi jezičnu politiku i utječe na izbor uzora na kojem će se temeljiti pojedini standardni jezik,⁴⁰ u istoj se ulozi može naći i Crkva, i to najčešće preko prijevoda *Svetoga pisma* (npr. normativni autoritet Lutherova prijevoda *Svetoga pisma* na njemački jezik, Karadžić-Daničićeva prijevoda na srpski jezik i sl., ili pak utjecaj tzv. *Zagrebačke Biblije*, objavljene 100 godina nakon Karadžić-Daničićeva prijevoda, odnosno 1968., koja je kodificirala hrvatski standardni jezik nakon *Deklaracije o položaju i nazivu hrvatskoga književnog jezika* s jasnom spoznajom o posebnosti hrvatskoga jezika naspram srpskoga). Budući da je riječ o nesumnjivo najprevođenijoj i najčitanijoj knjizi, udio je *Svetoga pisma* posebno u razvoju pojedine nacionalne kulture, prije svega u razvoju jezika, izniman, jer samo knjiga koja se čita pridonosi standardizaciji.

Vrela:

Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta. Preveo Stari zavjet Gj. Daničić. Novi zavjet preveo Vuk Stef. Karadžić. Izdanje Britanskoga i inostranoga biblijskoga društva. Budimpešta, 1874.

otoka i Afrike te Institut za prevođenje Biblije (Institutet för Bibleöversättning) koji je u Stockholmu 1973. osnovao Borislav Arapović s ciljem da se *Biblija* prevede na jezike Rusije i drugih zemalja bivšega Sovjetskog Saveza.

³⁷ Usp. o tome Cooper 1989:115–118 i Lewis 1996.

³⁸ Definicija jezičnog planiranja prema Tauli 1974:99, 102–103.

³⁹ Usp. o tome Haugen 1974:88, Sloka Rej 1974:97–98 i Haugen 1997:350.

⁴⁰ Primjerice, s obzirom na to da je važan segment Kluenove politike bilo pridobivanje srpskih političara u Hrvatskoj, zamahu hrvatsko-srpskoga jezičnog unitarizma među hrvatskim filolozima pogodovalo je okrilje unionističke politike: nihilistička ideja većine hrvatskih vukovaca da ništa od hrvatske književne baštine nije vrijedno nasljedovanja poklapala se s Kluenovim omalovažavanjem hrvatske državnosti za koju se također tvrdilo da nema povijesnoga temelja. Stoga je Maretić u svojoj *Gramatici i stilistici hrvatskoga ili srpskoga jezika* kao podlogu za sintaksu citirao primjere iz Karadžić-Daničićeva prijevoda *Svetoga pisma*, a i Broz-Ivekovićev rječnik bio je gotovo isključivo orijentiran na Karadžićev i Daničićev opus. Usp. o tome Banac 1991:83 i Samardžija 2004:143.

Sveto pismo. Novi zavjet gospoda našega Isukrsta. Psalmi. (Šulekova redakcija.) Viktor Horjanski. Budimpešta, 1881.

Sveto pismo. Pregledano izdanje. (Rešetarova redakcija.) Izdanje Britanskoga i inostranoga biblijskoga društva. Budimpešta, 1895.

Literatura:

ARAPOVIĆ, BORISLAV 2003. Biblija u 20. stoljeću. U početku bijaše riječ. *XX. stoljeće. Zbornik.* Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 401–444.

BANAC, IVO 1991. Hrvatsko jezično pitanje. *The Bridge*, 6. Zagreb: Mladost.

BRATULIĆ, JOSIP 1997. Prijevodi biblijskih tekstova u razvitku hrvatskoga književnog jezika. *Croatica*, XXVII/45–46, Zagreb, 9–15.

BROZOVIĆ, DALIBOR 1978. Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti. *Hrvatska književnost u europskom kontekstu.* Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu – Liber, 9–75.

BROZOVIĆ, DALIBOR 1985. Jezična i pravopisna previranja u Hrvatskoj na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. *Jezik*, 33/1, Zagreb, 1–15.

COOPER, ROBERT LEON 1989. *Language planning and social change.* Cambridge University Press.

Enciklopedija Biblije, 2000. Zagreb: Duhovna stvarnost – Kršćanska sadašnjost – Hrvatsko ekumensko biblijsko društvo.

FUČAK, JERKO 1975. *Šest stoljeća hrvatskoga lekcionara u sklopu jedanaest stoljeća hrvatskoga glagoljaštva.* *Analecta Croatica Christiana VIII.* Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

FUČAK, JERKO 1991. Prijevodi Biblije na hrvatski jezik. *Bogoslovska smotra*, LXI/1–2, Zagreb, 93–98.

GOSTL, IGOR 1995. *Bogoslav Šulek. Otac hrvatskoga znanstvenog nazivlja.* Zagreb: Matica hrvatska.

GRČEVIĆ, MARIO 1996. Hrvatski udjel u Karadžićevu prijevodu Novoga zavjeta. *Jezik*, 44/2, Zagreb, 53–63.

HAUGEN, AJNAR [Einar] 1974. Dijalekt, jezik, nacija. *Kultura*, 25, Beograd, 74–88.

HAUGEN, EINAR 1997. Language standardization. *Sociolinguistics. A Reader and Coursebook.* New York.

JAGIĆ, VATROSLAV 1913. Die serbokroatischen Übersetzung der Bibel in Ganzen oder einzelner Teile derselben. *Archiv für Slavische Philologie*, Berlin, 497–532.

- JONKE, LUDEVIT 1965. *Književni jezik u teoriji i praksi*. Zagreb: Znanje.
- KATIČIĆ, RADOSLAV 1971. Opseg povijesti hrvatskoga jezika. *Hrvatski znanstveni zbornik*, knj. 1, Zagreb, 27–42.
- KATIČIĆ, RADOSLAV 1972. Jezikoslovni zapisi o prevođenju. *Književna smotra* IV/12, Zagreb, 3–9.
- KATIČIĆ, RADOSLAV 1992. *Novi jezikoslovni ogledi*. Zagreb: Školska knjiga.
- KRASIĆ, STJEPAN 2004. *Pape i hrvatski književni jezik u XVII. stoljeću. Hrvatski između šest svjetskih jezika*. Zagreb – Čitluk: Matica hrvatska.
- KUZMIĆ, PETER 1983. *Vuk-Daničićovo Sveto pismo i biblijska društva*. Analecta Croatica Christiana XVII. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- LETO, MARIA RITA 1989. *Milan Rešetar*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- LEWASZKIEWICZ, TADEUSZ 1988. Uloga “Svetog pisma” u kodifikaciji slovenskih književnih jezika (Vuk-Daničićovo “Sveto pismo” u poređenju sa ostalima prevodima Biblije). *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 17/2, Beograd, 205–212. [Ćir.]
- LEWIS, M. PAUL 1996. Is Bible translation language planing? Insights from Robert L. Cooper’s “Language Planning and Social Change” (Cambridge University Press, 1989.). *Notes on Literature in Use and Language Programs*, 47, 3–10.
- PETRAČ, BOŽIDAR 1994. Biblija i hrvatska književnost. *Književna smotra*, XXVI/92–94, Zagreb, 185–196.
- SAMARDŽIJA, MARKO 2004. Hrvatsko jezikoslovlje od sedamdesetih godina XIX. stoljeća do godine 1918. *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*. Drugo, prošireno izdanje. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 135–162.
- SESAR, DUBRAVKA 1994. Biblija i Česi. *Književna smotra*, XXVI/92–94, Zagreb, 42–48.
- SLOKA REJ, P. [Punya Sloka Ray] 1974. Standardizacija jezika. *Kultura*, 25, Beograd, 89–98.
- ŠTEFANIĆ, VJEKOSLAV 1941. Hrvatski prijevodi Biblije. [s. v. Biblija]. *Hrvatska enciklopedija*. II. sv. Zagreb: Naklada izdavačkog bibliografskog zavoda, 490–494.
- TAFRA, BRANKA 1995. Šulekove jezikoslovne rasprave. *Zbornik o Bogoslavu Šuleku : zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanoga u Zagrebu od 23. do 24. studenoga 1995. godine u organizaciji Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 161–170.
- TAULI, VALTER 1974. Praktična lingvistika: teorija jezičkog planiranja. *Kultura*, 25, Beograd, 99–103.

VEBER, ADOLFO 1876. *Slovnica hrvatska za srednja učilišta*. Zagreb: vlastita naklada.

VINCE, ZLATKO 2002. *Putovima hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

ZAGORAC, VLADIMIR 1997. *Kristova svećenička služba. Povijest liturgije*. Priručnici 35. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Croatian Revisions of Karadžić-Daničić Translation of the Bible

Abstract

The paper analyses the two most widely circulated editions of the Bible in Croatia from the end of the nineteenth century and the beginning of the twentieth, representing two revisions of the Karadžić-Daničić translation: Šulek's revision of Karadžić's translation of the New Testament and of Daničić's translation of the Psalms (first edition 1877) as well as Rešetar's revision of the complete Karadžić-Daničić translation of the Bible (first edition 1895). The editions are contextualised in the long tradition of Bible translation in Croatia, with special emphasis given to the influence they have had on the development of the Croatian standard language.

Ključne riječi: Sveto pismo, Karadžić-Daničićev prijevod, Šulekova redakcija, Rešetarova redakcija, hrvatski jezik krajem XIX. i početkom XX. stoljeća, standardizacija jezika

Key words: Bible, Karadžić-Daničić translation, Šulek's revision, Rešetar's revision, Croatian language at the end of the nineteenth and the beginning of the twentieth century, language standardisation